

اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی شیراز

بررسی انگیزه‌های مهاجرت و
بروزپدیده حاشیه نشینی در استان
و اثرات اجتماعی و فرهنگی آن

گزارش تحلیلی اقتصادی و اجتماعی

گزارش شماره ۰۵ - سال ۱۳۹۷

تهیه شده در دفتر مطالعات اقتصادی و اجتماعی

گزارش

کد مدرک: SCCIM-FR-009-00

تاریخ:

موضوع گزارش:

بررسی انگیزه‌های مهاجرت و بروز پدیده حاشیه‌نشینی در استان و اثرات اجتماعی و فرهنگی آن

تاریخ ارائه:

تنظیم کننده: نجمه ایزدی

۱- مقدمه

سیر و تحول تاریخ بشریت این نکته را به وضوح اثبات می‌کند که انسان موجودی اجتماعی است. انسان‌های نخستین پس از مدتی دریافتند که اگر به صورت جمعی به شکار بروند توفیق بیشتری خواهند داشت و همچنین برای داشتن زندگی بهتر، امنیت و تامین نیازهای اولیه خود باید به صورت گروهی زندگی کنند. از پس زندگی گروهی با گذشت زمان، قبیله‌ها و روستاها و با گسترش جمعیت آن‌ها شهرها پدید آمدند.

در طول دوران تاریخ و پیشرفت جوامع بشری سه نوع معیشت عشایری، روستایی و شهری برای بشر تعریف شده است. هر یک از این نوع زندگی‌ها به تناسب ویژگی‌های آن به یک یا چند نوع فعالیت اقتصادی می‌پردازند و نمی‌توان گفت که کدام یک از این زندگی‌ها مهم‌تر از دیگری است چرا که انواع فعالیت‌های اقتصادی به صورت زنجیره به یکدیگر مرتبط می‌باشند. حال چنانچه ارتباط این زنجیره به دلایل محیطی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی به هم بخورد بخشی از افراد ساکن در بخش روستایی و عشایری برای یافتن زندگی بهتر به سمت شهرها مهاجرت می‌کنند؛ اما به آنچه تصور داشته‌اند نمی‌رسند و مجبور به سکنی در اطراف شهرها شده و پدیده حاشیه‌نشینی ایجاد می‌گردد.

۲- مبانی نظری پدیده حاشیه‌نشینی

بنا به تعریف حاشیه‌نشینان به آن دسته از افراد اطلاق می‌شود که در محدوده اقتصادی شهرها ساکن هستند ولی جذب نظام اقتصادی و اجتماعی شهری نشده‌اند. محله‌های حاشیه‌نشین به لحاظ ساختاری، کالبدی و اجتماعی بخشی از شهر است که در آن ویرانی، نارسایی در عرضه خدمات درمانی و آموزشی، تراکم بالای جمعیت، عدم امنیت کافی، جرم‌خیزی و در کل فقدان آسایش لازم مشاهده می‌شود. در چنین محیطی نارضایتی جمعی، احساس عدم تعلق و بیگانگی، عدم مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی، احساس تبعیض و فقدان روحیه شهروندی بسیار مشاهده می‌شود. جاذبه شهرنشینی و رفاه شهری این افراد را از زادگاه خویش کنده و به سوی قطب‌های صنعتی و بازارهای کار می‌کشاند و اکثر آن‌ها مهاجرین روستایی هستند که به منظور گذراندن بهتر زندگی راهی شهرها می‌شوند.

بر اساس آمار جهانی، حدود ۳۰ درصد جمعیت شهرنشین جهان را حاشیه‌نشینان تشکیل می‌دهند که پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۳۰ به ۲ میلیارد نفر برسد. آمارهای موجود نشان می‌دهد که در حد فاصل سالهای ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۰ جمعیت کشور رشدی ۲،۲۳

گزارش

کد مدرک: SCCIM-FR-009-0۰۰

تاریخ:

برابری داشته که در طی همین مدت شهرنشینی رشد ۵ برابری را تجربه کرده است. این مسئله حاکی از افزایش شهرنشینی به دلیل گسترش حاشیه نشینی می باشد. همچنین براساس آخرین آمار، در سال ۱۳۹۷ حدود ۲۰۰ هزار حاشیه نشین در شهر شیراز وجود دارد. این معضل تنها منحصر به شهرستان شیراز و استان فارس نیست و برآوردها نشان می دهد بیش از ۱۵ میلیون نفر حاشیه نشین در سراسر ایران زندگی می کنند.

۳- دلایل مهاجرت و بروز حاشیه نشینی

شاید بتوان گفت مهم ترین دلیل مهاجرت از روستاها خشکسالی های پیاپی می باشد. این مسئله در کنار نبود تنوع شغلی روستاییان را به انگیزه پیدا کردن شغل مناسب به سمت شهرها هدایت نموده است. مسئله دیگر نبود امکانات رفاهی در روستاهاست. تفاوت بین زندگی شهری و روستایی باعث گردیده که مهاجران جذب زندگی پر زرق و برق شهری شوند. به طور کلی اختصاص درصد بالایی از درآمدها و تسهیلات و خدمات بهینه انسانی به شهرها، توسعه برونزا، انباشت سرمایه در مناطق خاص و محدود، انجام اصلاحات ارضی و بی زمین شدن بسیاری از کشاورزان، رشد جمعیت روستایی و به صرفه نبودن فعالیت در بخش اول اقتصاد و به طور کلی فقدان برنامه ریزی منطقه ای که بتواند توسعه شهری و روستایی را موجب گردد از علل کلان گسترش شهری و حاشیه نشینی در ایران بوده است. برابر آمارها جمعیت روستا نشین در فارس حدود ۳۰ درصد کل جمعیت استان را تشکیل می دهند؛ این یعنی هنوز حدود یک میلیون و ۵۰۰ هزار روستایی در فارس زندگی می کنند که بی توجهی به معیشت و اشتغال آنان، در آینده ممکن است زمینه ساز مهاجرت تعدادی از این افراد باشد.

۴- مهم ترین مشکلات پدیده حاشیه نشینی

۴-۱- مشکلات مربوط به کودکان

مهم ترین قربانیان زندگی حاشیه نشینی، کودکان می باشند که از سوء تغذیه رنج می برند و از زندگی و دنیای کودکان خود لذتی نمی برند. این کودکان به دلیل وارد شدن به بازار کار و عدم دسترسی به مدارس و عدم توانایی مالی، از تحصیل محروم می شوند. بنابراین اشتغال به کار عامل بازدارنده ای در ادامه تحصیل و آموزش های مدرسه ای در کودکان شاغل این مناطق به شمار می رود.

۴-۲- مسئله مسکن

رشد روز افزون شهرنشینی، مسائل جدید و خاصی را در زندگی و در روابط انسان ها به وجود آورده است. یکی از عمده ترین این سیمای مسکن و تجهیزاتی که مراتب رفاه و آسایش ساکنان را فراهم می کند. وضعیت مسکن آنها کاملاً نشان دهنده وضعیت

گزارش

کد مدرک: SCCIM-FR-009-0۰۰

تاریخ:

اقتصادی صاحبان آنها می باشد. به همین دلیل، نامتعارف ترین و غیر استانداردترین خانه ها در مناطق شهری متعلق به حاشیه نشین ها است.

۳-۴- مسئله اقتصاد

اکثر خانواده های حاشیه نشینی شغل رسمی برای تامین معاش خود ندارند و چون این افراد عموماً فاقد مهارت و تخصص و سرمایه گذاری می باشند به مشاغل کاذب و بعضاً مجرمانه مانند کارگری، مشاغل آزاد، رانندگی، مغازه داری، دست فروشی، سیگار فروشی و قاچاق، دستفروشی و دلالی بر سر چهارراه ها روی می آورند. به طور کلی، اشتغال غیر قانونی، کاذب، ناسالم، سیاه و زیرزمینی، در میان ساکنان حاشیه نشین غلبه دارد. معمولاً حاشیه نشینی در بطن خود نوعی حاشیه نشینی اقتصادی به معنی اشتغال در بخش غیر رسمی و عدم جذب در نظام رسمی اقتصاد شهری را در پی دارد. لذا افزایش مهاجران غیرماهر و غیرمتخصص، موجب پیدایش بیکاری پنهان و توسعه غیرضروری بخش خدمات و واسطه گری می شود.

۴-۴- وضعیت بهداشت و خدمات رفاهی

مناطق حاشیه نشین از نظر امکانات و تجهیزات پزشکی و بهداشتی در سطح نامطلوبی قرار دارند. در برخی از این مناطق مردم از نعمت آب آشامیدنی محرومند و گاهی با شکستن لوله های اصلی شهر به لوله کشی محل سکونت خویش می پردازند. توالی های روباز و غیربهداشتی، محیط آلوده به زباله ها در محل اسکان این قشر، محیط مناسبی برای شیوع انواع بیماری ها است.

۵-۴- بافت چند قومیتی

مناطق حاشیه نشین دارای بافت و ترکیب چند قومیتی می باشد و همین وضع موجب تنش ها و تعارض ها و حتی نزاع های پراکنده قومی در این مناطق شده است. به خصوص در استان فارس علاوه بر مهاجران از سایر استان ها، مهاجران افغان نیز در حاشیه شهر زندگی می کنند که این موضوع اختلاف سلیقه ها و به دنبال آن تنش ها را تشدید می کند.

۶-۴- آسیب های اجتماعی حاصل از حاشیه نشینی

همه اشکال نابهنجاری های اجتماعی چون سرقت، قتل، قاچاق، خودکشی، فحشاء، اعتیاد، الکلیسم و نظایر آن، معلول ناسازگاری های اجتماعی است و در مناطق حاشیه نشین بیشتر به چشم می خورد. از این رو می توان گفت که حاشیه نشینی، نمودی از آسیب ها و انحرافات اجتماعی است.

گزارش

کد مدرک: SCCIM-FR-009-0-0

تاریخ:

۵- راهکارهای مبارزه با حاشیه نشینی

مهم ترین روش برای مقابله با حاشیه نشینی ایجاد فرصت های برابر اشتغال بین استان های مختلف و همچنین بین شهر و روستا به فراخور ظرفیت های هر منطقه می باشد. چنانچه در روستاها کارگاه ها و کارخانه های متناسب با فعالیت های کشاورزی، دامدار و معدنی ایجاد شود مسلماً روستاییان هرگز به فکر مهاجرت به شهرها نمی افتند. در این زمینه فرهنگ سازی اهمیت به سزایی دارد. در مرحله بعد برای حاشیه نشینان فعلی می بایست انگیزه بازگشت به مبدا مهاجرت ایجاد شود. در نهایت برای حاشیه نشینان باقی مانده موقعیت مناسب زندگی، آموزش، بهداشت، مسکن و مهم تر از همه شغل مناسب ایجاد نمود.

در ذیل مهم ترین راهکارهای مبارزه با پدیده حاشیه نشینی بیان گردیده است:

- حل معضل بیکاری در مناطق مبدا مهاجرت
- آموزش و افزایش مهارت حاشیه نشینان
- ایجاد کارگاه ها و کارخانه های تولیدی در مناطق حاشیه نشین
- تأمین مسکن افراد از طریق ساخت مسکن یا پرداخت وام های بلندمدت با بهره کم
- پرداخت وام های بلندمدت برای حل مشکل اشتغال و مسکن
- در اختیار گذاشتن امکانات دامداری و کشاورزی در روستاها و شهرهای محل سکونت
- ایجاد بسترهای لازم برای تحصیل و آموزش فرزندان و ارتقاء سطح امکانات بهداشتی و درمانی
- اجرای طرح های کارآفرینی و احداث کارگاه های کوچک جهت رفع بیکاری و افزایش سطح درآمد خانوار حاشیه نشین
- تأمین مصالح ارزان
- افزایش حضور پلیس در این مناطق به صورت مستمر و از طریق ایجاد پست های ثابت و سیار

۶- جمع بندی

حاشیه نشینی و مهاجرت پدیده ای است که از دوران صنعتی شدن تا به امروز ادامه داشته و به دلیل مشکلات عدیده ای که به دنبال دارد بایستی با آن به بهترین نحو مقابله گردد. پیدایش حاشیه نشینی منجر به بروز مشکلات عدیده اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و فیزیکی نظیر افزایش فقر در شهرها، بیگانگی شهروندان از هم، پیدایش زاغه ها و ویرانی محیط زیست، عدم دسترسی به مسکن

گزارش

کد مدرک: SCCIM-FR-009-0۰۰

تاریخ:

آبرومندان، شغل مناسب، دسترسی نامناسب به خدمات شهری، بروز شکاف طبقاتی و نابرابری در توزیع درآمد و خدمات شهری، انزوای اجتماعی و ... می گردد. مهم ترین دلیل مهاجرت نبود شغل مناسب و درآمد کافی در روستاها و عدم تناسب امکانات شهر و روستا می باشد. بهترین روش برای جلوگیری از این پدیده ایجاد شغل و درآمد مناسب و همچنین امکانات رفاهی لازم برای ساکنان روستاها و شهرهای کوچک می باشد.

۷- منابع

- بنی فاطمه، حسین و کوهی، کمال، تبیین عوامل، اثرات و پیامدهای حاشیه نشینی و ارائه راهکارهای تعدیل آن، فصلنامه دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، سال دوم، شماره سوم، بهار ۱۳۸۶، ۲۴-۷.
- خانباشی، محمد، حاشیه نشینی، مشکلات و راهکارها، ۱۳۹۵.
- رضایی، میثم و دیگران، ارزیابی و تبیین ابعاد اجتماعی حاشیه نشینی در کلان شهرها (مطالعه موردی: محلات حاشیه نشین شهر شیراز)، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، علمی-پژوهشی، سال سیزدهم، شماره ۵۲، زمستان ۱۳۹۵.